

ÁCS GEDEON BUJDOSÓ ÉVEI.

(*Feljegyzések a magyar emigrációból.*)

Az 1848—49-iki szabadságharc egyik névtelenül maradt szereplőjének kéziratot naplója került nemrégiben a Nemzeti Múzeum tulajdonába. Szerzője Ács Gedeon református lelkész, Ács László laskói lelkész fia s a Shakespeare-fordító Ács Zsigmond testvérbátyja.*

E visszaemlékezések nem lépnek fel a történetírás súlyosabb igényével, rendszeres naplójegyzeteknek sem mondhatók, «miket aprószerű emberkék irogatnak lefekvés előtt, félálmosan», hanem egyszerűen búfelejtő vigasztalásul, enyhítő orvosságul szolgáltak a szerzőnek, egyedülvalósága hosszú és keserves éveiben, mert «pénz híjján bort, kártyát, utazást, mindent pótoltak» számára.

S mégis, mindamellet, hogy inkább szubjektív, érzelmi céljuk volt e feljegyzéseknek, nem egy érdekes adalékkal gazdagítják ismereteinket s nem egy lélektani rávilágítással teszik tudatunkban teljesebbé a szabadságharc utáni idők szomorú emlékét.

E tíz kötet szétszórt anyagából az alábbiakban bizonyos egységbe rendezett mutatóanyagot adunk, csupán arra szorítkozva, hogy a száműzöttek lélektanilag érdekesebb élményeiről s a rokonszenves író belső világáról nyujtsunk futó impressziót.

* * *

A multba való visszatérést Ács lelkében legtöbbször aktuális párhuzamok idézték elő. A rabszolgakérdéssel kapcsolatos amerikai gyilkosságok eszébe juttatják az 1849-iki rác és oláh pusztítást, melynek rettenetes nyomait látta, midőn augusztusban végigment Bács-Bánát vidékén, Zomborban, Sz.-Tamáson s a hegyesi csata terén . . . Élő lény nem mutatkozott útjukban, csak ragadozómadarak röpködtek fejük fölött s kormos falak mellett magasan álltak a kémények, mint megannyi kísértet . . . Egyszer majdnem fölkiáltottak a rémülettől, midőn «egy ordas, elvadult macska futott dühösen az egykori utcán keresztül . . . inkább boszorkány, mint valóságos állat!» E macska egyetlen lakója volt a falunak . . . Tovább vonultak zordonan hallgatva s újabb romokat, pusztákat találtak, csak embert nem, meg szelíd állatot. Szeged felől új kép tárult eléjük. A temetői csönd után menekülők kétségbe-

* Született 1817—20. körül Bélyén, Baranya megyében, nemesi szülőktől. Iskoláit Halason, Debrecenben és Kecskeméten végezte. 1843—49-ig Laskón pap volt, mint nemzetőrkapitány részt vett a szabadságharcban s Kossuthtal Törökországba emigrált. Onnan Amerika különböző városaiba került, főleg Bostonba. Féljegyzéseit is itt kezdte meg 1856-ban, bár a «*Bostoni jegyzetek*» nemcsak az e városban eltöltött élményekre vonatkoznak, hanem egész bujdosása idejére, sőt visszanyúlnak a régi multkba s áttérnek a bujdosás utáni első magyarországi évekre is. Hazájába visszatérve, előbb Szabolcsn segédlelkész, majd 1862-től fogva csúzai lelkész lett haláláig. (1887.) Életrajzi adatait részben Naplójából, részben Bagó Bálint, laskói lelkész úr szíves közléséből merítettük.

esése, gyermekek sírása, kocsisok ordítózása mindenfelől. Egyik csoport azon táj felé sietett, honnan a másik lélekszakadva futott . . .

Ács is menekülve hagyta el az országot — *Orsovánál*.

* * *

Az első napokat — mint írja — kábultságban töltötte. Nemcsak lelke szenvedett, de a hosszas álmatlanság s egyéb törődés miatt testi ereje is végképp kimerült. «A határszélnél az oláh örök, a török katonaság s a káromkodó magyarság vegyes zaja álomként jut eszembe . . . Török huszár fedezettel indulunk, mely a magyarokat örökös *hájdéval* nógatta éjjel s nappal sietésre.» A tarka csapatban két baranyai ismerőse is akadt, Bencze és Hatos. Legjobb barátja, Michaelovich Athanáz főszolgabíró, egy nappal előbb indult Viddin felé. Velük jött Egressy Gábor, Gyurmán stb. Mentek olykori igen rövid pihe-néssel, folytonosan, éjjel-nappal . . . Néha a Duna partján, néha attól eltérve. Itt-ott egy «rongyos oláh templomot» láttak, néhány fakeresztel és egy urasági épülettel. Ilyenkor mondták, hogy falun mentek keresztül. Midőn közeledtek, asszonyok ,gyermekek csoportja látszott távolról, de nemsokára mindez eltűnt, mintha föld nyelte volna el s midőn a faluba értek, csak néhány ebet láttak, mely személdombról vagy putritetőről dühösen ugatott rájuk. A férfiak elosontak hazulról s az asszonyok, gyermekek föld alá rejtőztek.

Negyedik este *Kolofátra* értek s ott hosszas törődés és álmatlanság után végre aludtak is, kőkemény ágyon, de azért jóízút s másnap reggel «a kábultság köde kissé oszlott» s ismét új életre kaptak. Járkáltak a Dunaparton, benéztek az oláh templomba, kószáltak föl és alá, midőn társuk, Ströbel, rájuk kiáltott, hogy indulnak Viddin felé. Ács beugrott a vitorlás török hajóra, mely nemsokára zsúfolva volt magyarral és törökkel. Poggyásza négy darab fehérnemű s egy tartaléknadrág volt, de néhány nap mulva azt is kilopták kofferjéből. Így elmondhatta a régi bölccsel: «Omnia mea mecum porto», vagy, mint egyik barátja, fára mászva s onnan letekintve: «Ime, mitsem feledtem odalent!»

A hajón, hogy el ne tévedjenek egymástól, ócska ládájára ült s tünődni kezdett «multról, jelenről, jövőről» . . . «Indulok a nagyvilágba, idegen népek közé, melyeknek nyelvét nem értem. A keleti regék hősei, midőn őket griffmadár pottyantja el valamely ismeretlen szigeten, csodálatos népség közé, nem akadnak meg felényire, mint én fogok a legelső török városban, csak néhány mértföldnyire honomtól. Az 1001 éjbeli hős, herceg vagy kereskedő, ha Bagdadból egy pillanat alatt Kína közepén terem, a legelső szabót megkérdezi, mi tanácsot ad, miből élhessen s a szabó egyszerre felel, mert regében a nép mindenütt ugyanazon nyelvet beszél. De én félek, két hétre pénzből kifogyok, mielőtt annyit tudnék, hogy tanácsot kérhessek a viddini szabóktól.»

«Ha az ember nyomorban van, alig tehet rosszabbat, mintha leül s tünődik. Minél tovább töprenkedik állapotján, annál inkább elkábul s úgy járhat, mint az utas, ki kegyetlen hidegben elálmosodván, lefekszik a hóba. Legjobb ilyenkor mozogni.» Ezért jó volt, hogy utitársai felzavarták «kábitó tünődéséből.» Szétnézett köztük s több furcsa figurán kívül különösen egy kopottas úriemberen akadt meg a szeme, kinél «általánosb kopottságot» soha életében nem látott. Kalapja s amellet a szalag és toll kopottas volt, homloka fölött s halántékai mellől a haj elkopott s hátul is csak kevés téglaszín szál látszott, kopófélben. Hasonlósínű bajusza és szakálla olyan volt, mint «lapályos földön a búzavetés tavaszi esők után» . . . Orra oly furcsa tompasággal végződött, mintha erős köszörülés következtén vesztette volna el hegyét . . .

Hallgatva ült jóideig, aztán hirtelen kopott orrú írónnal jegyzett valamit egy kopottas tárcába ; két perc mulva homlokát kezdte dörzsölni, mintha azt is koptatni akarná, vagy lesütvén fejét, bal hüvelykének körmeit koptatta tompa fogaival vagy tompa orrát támasztotta fel mutatóujjával, melynek végéből félfiznyi elkopott. Néha rendkívül fakó csizmájának tompa orrát fölemelte s arra nézett. E nem mindennapi figuráról kiderült, hogy az út során ráragadt pár török szóból — magyar-török lexikont akart készíteni a két nyelv azonos-sága alapján. «Hogyne — mondta Ács —, ejnek törökül azt teszi: búsulni. A magyar, mikor bánkódik, így szól: *ej! ej!*» stb. stb. S az új Páriz-Pápay boldogan jegyezte.

* * *

Viddinben sokan a várba voltak szállásolva, Ácsék pedig a legénység nagy részével a váron kívül, a Duna partján sátoroztak. A tábort török őrség vette körül s a városba csak a török parancsnok engedélyével mehettek be. A török-től húst és rizst kaptak vagy maguk vettek bárányhúst s azt juhászosan főzték, de hozzá ehető kenyeret, iható bort vagy vizet nem láttak s a zsíros étel csakhamar megrontotta egészségüket. «A legénység leginkább az igen olcsó gyümölcsön élt s ez, a tisztátalanság, a nyomor s a dologtalanság, a posványos levegő csakhamar kolerát okozott. Napjában kétszer, néha többször is szedték föl a halottakat a sátrakból, a sátorok mellől, szemétből, lomból s temették térdig érő gödörbe, közel a sátrakhoz. A viddini parton ötszáznál több fiatal magyarnak sírja van» . . . «Még most is borzadva emlékezem egy jelenetre. Loptak a sátorban s az én fehéreműm s aztán Orsován vett pipám is elveszett s későn kezdtem vigyázni, midőn már csak laktársaim kevés holmiét őrizhettem. Egyszer egyedül ültem a sátorban, olvasgatva kölcsönzött könyvet, midőn észrevettem, hogy valaki motoz kívülről, a sátor aljánál. Ez tolvaj — gondolám — s baltát kapva kirohantam, hogy elcsípjem vagy megdorgáljam. Egy haldokló honvéd volt, ki a sátor mellé mászott s engem meglátván a baltával, nyöszörgött: «Ne bántson az úr, hadd haljak meg itt a napon ; hiszen elvisznek félóra mulva ; nem sokáig leszek útjában!» — Szegényt el is vitték félóra mulva».

«A legénység, hogy élhessen, sok — fájdalom —, hogy ihasson, ruháit kezdte eladogatni. A forró nappalra igen hűvös éj következett rendesen s a ruházatlan legénység naponkint nagyobb nyomorra jutott s legnagyobb része betegen feküdt. Föllázadt egy székely csapat s haza akart menni, fenyegetőzván, hogy ők a török katonaságot, ha az ellentáll, bottal is leverik. Le-csillapították őket s a pasa valamivel gondosabban osztatott köztük silány ennivalót. De azért a nyomor iszonyú volt. Mindennél azonban szomoróbb látványul szolgált az *elerkölcstelenülési* ragály gyors terjedése. A legtöbb dühösen kártyázott s e mételey — mely otthon is iszonyúan elhatalmasodott a honvédségben — valóságos böszületté vált Viddinben». «A sok — úgynevezett — tiszt, többnyire azonban naplopó, csatakerülő, gyorsfutár, térparancsnok, élelmezési tiszt s az efféle egyének egész serege» közt, mely «az utolsó hetekben Mehádián tanyázott s miután hon nem volt hová futnia, Orsovánál ki-ömlött a hazából», «csalás, egymás legazozása, pofozás» napirenden volt. «A leggarázdábbat» is igen lágyan büntette a török s a botrány egymást érte. Nem-sokára vége lett nemcsak a katonai fegyelemnek, de még a szeméremnek is s «szégyenleni kezdtem, hogy köztük kell lennem, mert mindenütt csak a betyár, a kártyás, az iszákos, a garázda szerepelt. A becsületesb, szerény, józan meg-húzta magát valahol, vagy nem tűnt fel a csöcsélék közül s az ilyenekből többet csak később s lassankint kezdtem ismerni. Még a különben jobbérzelműek közt

is sok fiatalabb betyárkodott, ivott Viddinben, a nem annyira fiatalok közül sok elégtelenségében egyebeket gyanúsítgatott, exminisztereket nyíltan lopással vádolt, stb. Mindez magában is elég lett volna borzasztóvá tenni a Viddinben tanyázást, de helyzetünk kellemetlenségét növelte az ingerültség, melyet a naponként érkező, egymással ellenkező, mindig torzított, gyakran teljesen költött hír okozott. Egyik reggel képtelen s egész hihetetlen jó hír jött s a könnyenhívők ujjongottak s táncra kerekedtek. Pár óra múlva, vagy másnap pérai kávéházi forrásból rossz hír érkezett s az ujjongók álla hirtelen leesett. Ki a képtelen jó hírt nem hitte, pesszimista, sőt épen honáruoló volt sok vérmesreményű gyorsfutár és térparancsnok szemében. A rossz hír szerencsésebb volt, mert hitelében igen kevés egyén kétkedett. Egy Stambulból jött hírre a tisztek kilenctizedrésze rohant, hogy mozlimmé legyen. Ha a pasa siet a beavatással, az első napon tiszteink nagy többsége igazhitűvé vált volna. A pasa azonban nagyrészüket másnapra halasztotta s akkorára már új hír érkezett és a circumcisióra kevés egyénben mutatkozott vágy. Ez így tartott, míg Hauslab tábornok (amnesztia ígéretével) hazamenésre nem hívta fel a legénységet s altiszteket. Nemcsak ezek, a többi tisztek nagyrésze is kész volt hazamenni s még én is gondolkodóba estem, nem lenne-e jobb visszatérnem, mint ily csoportban maradnom, még ha az megapad is tán némileg s tisztuland is. Akkor beteg voltam, de kívánszorogtam a Dunapartra s láttam néhány tollaskalapos tisztet, kik izgató szónoklatokkal iparkodtak rábeszélni a közhonvédeket, hogy tovább künn ne maradjanak. Ugyanazon este érkezett valakihez egy levél: az aradi kivégzések hírével. A tollaskalapos szónoktársak maradtak, azt híven, hon kötél vár rájuk is. A hazakészülőeknek tán egynegyede mást gondolt; azonban mégis volt elég, ki visszatért.»

«Én a táborban csak egy hétig laktam s aztán megbetegedvén, Michaelovich tanácsára hozzá s Katicshoz költöztem a várba, a tüzérségi laktanya egyik szobájába. Ezzel e két jóbarátomhoz közelebb estem s ők rólam betegségemben — amennyire lehetett — gondot viseltek. A szoba iszonyú volt. Ablakán nem volt üveg s némelyik félig volt beragasztva olajos papírral. Az egyik ablak alatt szemétdomb volt s még szörnyebb tisztátalanságok». A szemét eltakarítása, mely már évek óta szaporodhatott, sisyphusi munka volt, mert szomszédjaik, sőt laktársaik is óránként újabb szeméthalmazt raktak a régi helyére. «A legyek, bolhák s még undokabb bogarak légijója kizusztíthatatlan volt». A földre szénát tettek s nappal azon ültek, éjjel azon feküdtek. Közben tovább folyt a kártyabőszület. «A kártyások otrombasága» annyira ment, hogy némelyik ráült a fekvő betegre és sarkantyújával is háborgatta. Pedig többnyire éjjel szoktak kártyázni.

«Betegségem alatt, mely a dögleletes bűz, főtt étel ritkasága, bogarak kínozása, kártyások otrombasága miatt, lengyel- és legionárius-német szomszédság zaja miatt mind veszélyesebbé vált, gyakran tépelődtem öngyilkolási gondolatokkal s gyakran lopózkodtam a Duna felé. Azonban erőm kevesebb volt, minthogy csak száz lépésnyire is vergődhettem volna olyankor a laktanyától. Végre Michaelovich szállást keresett a városon, s vele és Katicscsal kimentem lakni egy üres házba, mely valamely egyház birtoka volt. Ott becsületes ételt főzött Katics, mely, ha helyre nem is hozta egészségemet, legalább adott annyi erőt, hogy naponként kísétálhattam pár órára. Szénaszákok és párnát is varrtunk magunknak s némi kényelemre is vergődtünk. Csendben éltünk s mivel egymással jól jöttünk ki, a legnagyobb inség után úgy tetszett, mintha boldogok lennénk.»

Míg a laktanyában betegeskedett Ács, gyakran kívánszorgott az utcára, hol a templom kapujánál öreg fák árnyékában üldögélt egy kőpadon, többnyire egyedül. A műezzin jó ismerőse volt s bár csak jelekkel beszélgettek, már messziről mosolygott, midőn meglátta őt, mellé ült, biztatta s vigasztalta. S a templom melletti kávéházban hallotta a legelső meddáht (regélőt) is, kinek beszédét ugyan nem értette, de szép arcának örökké változó kifejezéséből megsejtette annak értelmét. Később sok meddáht hallott még, de a viddinihez hasonlót soha.

Viddin maga rongyos és piszkos város volt, rendes templom, sőt rendes házak nélkül. Még a pasa szerája is nyomorultnak látszott. A boltok is szegényesek, az utcák pedig piszkosak és rosszillatúak. A nép, dacára embereink garázda magaviseletének, rendkívül szíves volt s a bolgársággal is — mely eleinte gyűlölte őket — összabarátkoztak.

Október utolján értesítették őket, hogy hazájuktól még távolabbra, Sumlára, internálják őket.

* * *

November 2. Halottak napja. «Indultunk Viddinből *Sumla* felé, a kibujdosottak tarka serege . . . Korán ébredtem, még hajnal előtt, irtózatossá zaja és sivalkodásra s nem tudtam, mit gondoljak . . . Öltöztem gyorsan s kimentem az utcára, hol értésemre esett, mikép a jajgatás a temetőből hallatszik, hol a keresztyének ünneplik halottaik napját . . .»

«Ökör- és bivalyszekerekre rakták poggyásunkat s hosszú és rendkívül rendetlen, zajos vonalban indultunk. Elül s hátul és oldalt török lovasság; közből mi s velünk párhuzamosan a Dunán egy török hadisajka. Én gyalog indultam s az egész 18 napi utat gyalog végeztem, csak néha ülvén föl bivalyszekerünkre pihenni . . . Egészségem helyreállt, mintegy csoda által, mihelyt a viddini lapályról a dombok közé értünk, eröm s vidámságom is lassankint visszatért . . .» Néha egyik s másik gyalogolni szerető melléje ereszkedett. «Egyik napon egy csinos kis huszár szállt le lováról, Kinizsy István. Egy másik kis ember pedig, ki «mint gyalogsági alezredeshez illik, jó gyalogló, mér-földeket lépkedett át rövid lábaival», Ácscsal beszélgetve. Ez Ihász Dániel volt, később legjobb barátjainak egyike. Itt ismerkedett meg az öreg Cseh Imrével is, a csudálatos regélővel s itt látta először Katona Miklóst, kivel szemben előítéletet érzett, míg sok jó tulajdonságát meg nem ismerte. Legelső találkozásuk azonban különös volt. Dzsutánál, egy kis városka szélén, Ácsnak jókedve támadt s néhány új ismerősével csoportba verődve, azoknak tréfás utatitásokat adott. «Mellénk lovagolt egy jókora orru úriember, megállt s hallgatott. Ez meg Katona Miklós (hadvezér), — mondta mellettem valaki. Eh — szólalt fel Katona féltréfásan —, ne tartsa Ön föl az utasokat szónoklással, nem ért Ön ahhoz! — Eh — felelém én hirtelenében —, ha mindenki csak azt tenné, mihez ért, nem vészett volna el a dézsi csata!» (Melyet Katona vezetett.) A hallgatóság nagy kacajra fakadt . . .

Ezalatt karavánjuk ment tovább, méltóságos lassúsággal. Esténként leszálltak valamely földalatti putrifaluba vagy bolgár városkába s minden negyedik nap pihentek. Az útba esett városkák egyik legcsinosabbika *Plevne* volt, egy domb tetején. A lakosság — állítólag — egykori magyar hadifoglyokból alakult gyarmat s az öregek közül sokan még akkoriban is magyar ivadéknak vallották magukat. A város egyik templomában feküdt az utolsó temesvári pasa családjával. Az imám, ki sírjaikat mutatta, említette, hogy a pasa

felesége *magyar král* leánya volt s csodatevő «szentség illatáról híres», mint férje is, kinek toppantására szökellő forrás fakadt gyönyörű téren. Tovább mentek több bolgár falun keresztül, gyakran igen gyatra éjjeli szállással. Megálltak olyan helyen is, hol a pápa híveivel, családjával s barmaival együtt putriban lakott. Lebújtak egy lyukon, «mely hasonlatos volt a baranyai kolompéros verem szájához» s a szomszéd szoba mindjárt templom volt.

Monasztirhez közel egy erős hegyi folyamon gázoltak át, melynek tulsó partján az út meredek s magas dombra kanyargott föl. Ács jókor átment s a dombtetőről nézte a festői látványt. Mellette néhány török dzsidás állt csoportban s alattuk a dombon szekerek hosszú sora kanyargott föl. «Lent a folyamban háromszorosan jött a szekérkaraván s a bolgár kiabálva verte bivalyait előre, hogy valamikép kedvet ne kapjanak a folyamba heveredni. Azt azonban minden harmadik szekér bivalya tette s mihelyt a bivaly lefeküdt, a szekeresz felhagyott a zajjal s ütlegetéssel és ostobán nézett; de felugrott a szekérben a magyar bujdosó, átvette a husángot, verte a bivalyt vagy a vizet s midőn mindez nem használt, kegyetlenül káromkodott, némelyik dühösen toporgott lábával s végre leült és hallgatott. Bajából a segítségére jött török dzsidás húzta ki, dzsidájával fölszurkálta a gyönyör karjaiban heverő bivalyt. A túlparli síkságon végetlen hosszúságban nyúlt s kanyargott a tarka karaván, mely mellett a török dzsidások lobogói piros pipacsként látszottak.» A kanyarulatok egyikéről sokáig nézte Ács a szekérsort. Némelyik csaknem függőlegesen fölötte, némelyik alatta; távolból egy magas ormon csillogott a hó s lent a mély zordon völgyben erős hegyi patak zuhogott. Pár óráig annak partján mentek, minden tizedik percben átgázolva a kanyargó vizen, míg végre kijutottak a síkra s egy falucskában megszálltak . . . «*Szamodiknál* erős patak hasít völgyet», melynek két meredek sziklaoldalán gyönyörűen fekszik két bolgár kolostor . . . Egyik kolostor oldalán római határkövet láttak, melyet Hadrián emelt . . .

Karavánuknak egy része itt eltért a bolgárok egykori fővárosába, Tirnovára, melynek felséges fekvését nem győzték eléggé dicsérni. Sumla helyett először ezt akarták kijelölni számukra ideiglenes lakhelyül, de a város nagyobb része kevéssel elindulásuk előtt leégett . . .

«Jólesett lelkemnek, midőn végre földfeletti faluban szálltunk meg. Gazdánk egy öreg török volt, igen szegény s rongyos, de igen szíves. Nekem királyi vacsora sem esett volna oly jól, mint e vén igazhitű buzgósága s fáradhatatlansága a kukoricapattogatásban, midőn észrevette, hogy azt szeretem. Hűvös őszi este volt s az öreg tüzet rakott és azt reggelig nem hagyta kialudni; párszor fölbredtem éjjel után s az öreget mindkétszer a tűznél láttam, újabb csomó vesszőt hozva a tűzhelyre» . . .

Bolgárország mindenütt, hol jártak, gyönyörű s valóságos Kánaán volt, de népe rest és műveletlen.

Az utolsó nap igen zordra fordult, de még így is meglepően szép látvány volt, midőn a hegy tetejére értek s a Balkán öblében meglátták *Sumlát*.

* * *

Új szállásuk s ellátásuk igen jó volt. A gazda s felesége szíves volt hozzájuk, különösen, mivel «Mihál» ügyelt, hogy a háziasszony szoknyája, vagy — török nőről lévén szó — inkább: bugyogója körül egyik se járjon sokat.

Mielőtt Viddinből elindultak, útravalóul a Portától segélypénzt kaptak, mely katonai rang szerint volt kiosztva s így a főtiszt aránytalanul sokat

kapott, a többi igen keveset ; azok pedig, kik katonák nem voltak, török szokás szerint *volt* hivataluknak megfelelően nyertek ellátást. Így Ácsnak és társainak igen kevés jutott. Batthyány Kázmér azonban mindazt, mit a Portától kapott, az őrnagyon aluli rangban levők s a legények közt osztotta szét, úgyszintén Perczel Mór is és többen : saját havi segélypénzük egy részét. Ács jüzbasii jövedelme 120 piaszterre ment eszerint, melyből Mihál szigorúan takarékoskodott. Még legényt is tarthattak favágásra és egyéb apróbb szolgálatra s maradt havonként 30 piaszterük magánköltségeikre. A többiek, Mihál és Katics nélkül, több pénzből is nyomorultan és sanyarogva éltek, kivéve a *pléhgallérosokat*.

«A határszélen kifutott szemétnép nagyobb részét ugyan hazasöpörte Hauslab, de azért elég jött még Sumlára is s ezek közt nem a legénység volt a legrosszabb, hanem a tiszték. Hogy ezek nagyrésze tiszt lett volna valaha otthon, erősen kétlem ! Akadt köztük nem egy, kiket őrnagyoknak, ezredeseknek címeztek s az otthon is már rossz hírbe jött ú. n. pléhgallérosok itt még rosszabba jöttek s velük utóbb a csatakerülés, pörgög, rosszszájúság és ostobaság csaknem synonymmá lett. Sajnálnom kellett köztök a becsületeseket, mert gyakran ezek is pirultak amazok miatt. Legnevetségesebbek voltak a polgári pléhgallérosok, azaz holmi népképviselő és k. biztos s egyéb eféle, ki katonai rang szerént kapván segélypénzt, magát mása és a török által bimbasi effendinek s miralaj bégnek hívatta . . . Gyakran elkeseredvén e hitványokon, azon tünődtem, nem áldás volt-e reánk, hogy forradalmunk nem sikerült ! Annyi bizonyos, hogy a seregben oly szellem volt elharapódzva, mely ellen győzelem esetén egy új forradalom lett volna szükséges. Polgári hivatalnokaink igen nagy része is gőgös, tudatlan és szájkodó volt. Sok, kit még hon tűrhető egyéneknek képzeltem, a nyomorban mutatta ki valódi jellemét . . .

A népség, mihelyt megérkeztünk, gyűléskedni kezdett. A török kormány magunkra hagyta belügyeink igazgatását s embereink választmányt teremtettek, melyben több derék s néhány keveset érő egyén ült. Bírószágot is választottunk bűnöseink rettentésére, még pedig kétizben s a másodikban én is jelen voltam, először s utoljára életemben, mint egyik kortes-kolompos. Már akkor sok ismerősünk volt, kivált nekem, kit, mint papját, a nagyobb rész ismert s elhatároztuk néhányan, hogy az öt bíró egyikévé Mihályt tesszük. A választás Kossuth elnöklete alatt történt s az ötödik bírói hely fölött két erős párt ütközött össze. Egyik Szerényit akarta, ki későbben jó barátommá lett s e hivatalra szinte érdemes volt. Mi győztünk s Mihály bíróvá lett. Bence már választmányi tag volt, Hatos — úgy látszik — közvádlo ; engem a választmány az emigráció főpapjává nevezett ki s így Baranyamegye fiai csaknem mind tisztességgel hivatalra jutottak. Katics megelégedett szakácsi dicsőségével, mely többet ért, mint a hivatalnoki. Több gyűlés is volt. Némelyik igen zajos és keserű s én az ilyesektől hamar elcsömöröltem. Bem erősen fondorkodott s végre az emigráció többéit összevesztette. A nép pedig gyülesezett és szidta a kevésbbé vagy éppen nem hibásokat — s a zavar mind zavarosabbá lett.»

Ács «Batthyányék» felszólítására karácsonykor és újévkor egyházi beszédet tartott, mely alkalommal a bolgárok és örmények vetélkedve ajánlották fel templomaikat.

«Szomorú istentisztelet volt. Előbb a lengyel pap beszélt, aztán én igyekeztem vigasztalni a hazátlan magyar vándorokat.»

Karácsony második napján misét tartottak s a székely Berzenczey László, ki akkor érkezett közéjük, szónokolt. Ács csak imát mondott.

A kihágások, garázdaságok ezalatt napról-napra jobban elharapództak,

míg végre Halim pasa türelmét veszítette s «igen otromba rendszabályhoz nyult», bűnöst s ártatlant egyaránt sújtva. A török katonaság — parancsára — január 20-án éjjel házról-házra járt s kidobálta a magyarokat a hóra. Kiköltöztek tehát Ácsék is. Házigazdájuk és neje sírva kísérték ki őket, mert iszonyú hideg volt s nem tudták, hogy hová menjenek. A kaszárnyába költözni nem akartak, hol «ismét az egyiptomi csapás» várt volna rájuk. Végül egy örmény, kinél Kinizsy lakott többedmagával, felajánlotta egyik szobáját, melyet Mihállal elfogadtak. «Katics Benczéhez ment. E szoba az emeleten volt, fűthetlen, ablakai be sem ragasztvák s a hideg szél alulról, felülről s minden oldalról rohant bele. Ott feküdtem egy szalmazsákon, csupán rövid szűrrel takarózva s ez volt leghidegebb éjszakám életemben. Gyermekkoromban Halason elfagyott kezem-lábam, de a hidegtől ott csak a végtagok szenvedtek. Itt úgy tetszett, mintha gyomromban is jég lenne». Mihál a szobát s konyhát másnap kifoltozta. Ács pedig bement Kinizsyhez lakni. A török kávéházban igen tisztos, igazhitű ismerőseik s a becsületes kávé nagy felindulással zúgolódtak másnap Halimra ez otrombaságért s Ács iránt nagy részvétet mutattak. A «lángeszű, de szél-gáspár Szabó Pista» pedig felszaladt Faik bejhez, ki szintén ludas volt ez intézkedésben s «hitvány, semmirekellő képmutatónak s mindenfélének» összezdítta őt, mit ez főlebbvalóhoz épenséggel nem méltó alázattal vágott zsebre.

Egy másik alkalommal az öreg Mészáros Lázár, Kossuth volt hadügy-minisztere, veszítette el türelmét török feljebbvalójával, Szolimán bej ezredessel szemben, ki szép ember volt — Ács szerint — és igen eszes. Fekete attilájában olyan, «mint egy magyar megyei alispán,» «de rendkívül hazug» s annyira felbőszítette Mészárost, hogy «leült, elővette török szótárát, kiválogatta belőle a legkeményebb szavakat s egy borsos-paprikás levélben tudatta vele, hogyha szobájába jó, kidobhatja vagy meglövi», mert «ha fogva tartják is, arra nem kötelezhetik, hogy szobájában hazugságokat hallgasson».

«A választmánynak csak később jutott eszébe, hogy embereink közül a még teljesen meg nem romlottakat a jobbakali társalgás, foglalkozás és olvasás által tán a végkép elsüllyedéstől meg lehetne menteni. Egy császári épületben már állítottak fel a tiszték számára ebédlőt, hol egy hónapra 80 piaszterért tűrhetően lehetett ebédelni s a kidobás után én is odajártam. Ugyanezen épület egyik teremét rendeztette a török hatóság, hogy abban kaszinó legyen, fölolvadásokat s bírósági üléseket tarthassunk benne. Szobát adtak a fölállítandó könyvtár számára is. A választmány engem nevezett ki e kaszinó igazgatójává s könyvtárnokká, azon meghagyással, hogy teremtek könyvtárat valamikép. E célra pénz nem utalványoztak, de azért embereinktől szedhettem volna össze egy rakás könyvet. A határozat későn történt. Mielőtt a szobákba az asztalok, padok, állványok elkészültek, megérkezett a cs. biztos, Ahmed bej s mi, Kossuthtal együtt 45 magyar, a Konstantinápolyban összeállított névjegyzék alapján, mentünk Kjütahjára. Azonban az utolsó napokban is volt némi haszna csak a pusztá határozatnak is, mert a kaszinó-terembe estvénkint jobbra való emberek gyülekeztek, mint azelőtt szoktak a kávéházakba. Ott párszor jóízűen beszélgettem Egressy Gáborral, ki néha szavalgatott is.»

«Sumlán volt néhány török ismerősöm, többnyire tehetős öreg urak, kikkel naponkint összejöttem Redzsep kávéházában. Mosolyogva köszöntek s midőn leültem közéjük, beszélgettünk, amit lehetett s ők tanítgattak egyre s másra. Egyszer egy gazdag öreg földesúr mellett ültem s az saját tömbkijéből töltötte meg nargillémet. Alig szívtam ki félig, szédülni kezdtem s azon gondolat villant meg fejemben, hogy alkalmasint ópiumot szívok. «Igen» — felelé

kérdésemre az öreg úr, — «van benne egy kevés mákony, de csak kevés, hogy édes ízt adjon a tömbékinék ; az nem árt !» «Neki, mert megszokta, nem ártott, de én fölugrottam s kisiettem az utcára és a csikorgó hidegben föl s alá jártam pár óráig, kábultan s azt hiszem, tántorogva. Láttam ugyan a mellettem elmenőket, de csak homályosan s mintegy félálomban. Fejem feszült, mintha szét-pattanni akarna s szemeim kínosan meredtek. Egész nap rosszul éreztem magamat s nemcsak paradicsomi látásokat nem élveztem, de oly undort kaptam az ópiumtól, hogy nem kell félnem, hogy valaha *terjáki* váljék belőlem ; még ha nem láttam volna is az irtózatossá vázakat, kiket a mákony mértéktelen élvezetése elnyomorított».

Ártatlanabb vendégség volt, midőn Berzenczey és társai kinálták meg házigazdájukat szokott tejes kávéjukkal, melyet az méltóságos, de határozott mozdulattal utasított vissza. «Ben isztemen szüti-müti kahvé !» («Nekem nem kell holmi tejes-mejes kávé !») Törökül a holmi haszontalan, holmi hitványt a főnév ismétlésével fejezik ki, a szó elején álló mássalhangzót *m*-re cserélve ; hitvány tyúk : tavuk-mavuk ; kevés borraivaló : baksis-maksis ; holmi dohányféle : tütün-mütün . . . stb.

«Midőn Várnához közeledtünk, a gyászos csatatéren két halmot láttunk : magyarok sírját. Egyikre föllovagoltam Perczel Miklóssal. A várnai vár felé nézve jobbról esett a Devne folyamocska mocsárja, mely a csekély folyó torcolata felé mindinkább szélesbült. Erre támasztotta Hunyady seregének balszárnyát s e mocsárba fult a váradi püspök. Balfelől láttuk a nem magas hegy-sort, melyhez a magyar sereg jobbszárnya nyult a horvát bán s az egri érsek alatt. Hallgatva s szomorúan álltunk egy ideig a halmon s aztán föllovagoltunk a várba, hol a pasai szerályban fényes lakoma várt, de a kapukat ránk zárták. 18-án délután ültünk egy török gözösre, a Tahiri Bahrira, s búcsut vettünk Európától».

* * *

Brusszában megpihentek s 39 nap mulva folytatták útjukat. (1850 ápr. 6-án.) Podgyászukat tevékre rakták, maguk pedig lovakra, hintókra ültek. «Oly kellemes tavaszi nap volt, mint Baranyában július elején.» Útjuk rop-pant gesztenyeerdőkön vezetett keresztül s néha kertek közt, melyek kerítésére fügefák támaszkodtak. Itt-ott narancs-, citrom- s gránátalmakertek s szederültetvények. Bazardzsik felé hegyesebb és kopárabb lett a vidék s erős hegyipatak mellett haladtak el. Néha karavánokkal találkoztak, melyek tevéi lassú, de nagy s zajtalan léptekkel haladtak egymás után, hosszú sorban. Claude Lorrain-i szépségű tájon megpihentek, míg végre rengeteg lovaglás után egy széles völgybe értek s távolról meglátták a kopár sziklán épült *kjütahjai* várat és az alatt, a meszes hegyek oldalán elterülő várost. De oly «sírises» kinézése volt az egész vidéknek, hogy láttára Ács elkomorult s az a szomorú, bár — szerencsére — téves előérzet fogta el, hogy e temetői vidékről soha ki nem szabadulnak. Társai is úgy mentek, mintha a halálba vinnék őket. A város maga szép helyen épült, de rideg és egészségtelen volt. Képe nagy szegénységre vallott, többnyire szürke, görbe és tisztátalan utcáival.

A síkságot köröskörül magas hegyek vették körül, melyeket megérkezésükkor még magas hó fedett. *Kjütahja* egész lakossága kicsődült, különösen az asszonyok . . . A szélső utcák sarkainál pedig gyalogság volt fölállítva s ez tisztelgett, amint előtte ellovagoltak. A tisztelgést keserűségükben gúnynak vették.

* * *

Délután két óra lehetett, midőn a város szélénél egy nagy téren álló katonai laktanya kapuján belovagoltak. A laktanya, mely fölött magasban lengett a török zászló, elég csinos, egyemeletes négyszög-épület volt.

Itt lakott Ács Szerényivel s Timáryval egy szobában; később külön szobát kapott. Battyhány Kázmér és még egy pár nős tiszt a városban kapott szállást. A roppant termek rögtönzött deszkafalakkal voltak szobákra osztva. Kormányköltségen asztalt s ágyat kaptak s Sztambulból vaskemencéket, melyeket az odavaló nép, mivel eddig csak kandallót ismert, igen megbámult. Némelyek szófát is kaptak; Ácsék pedig maguknak készítettek ilyet. Akik követelöztek, elég kényelemhez jutottak, de a többieket, mint pl. őket, igen szerényen látták el, miután a török tisztviselők zsebeltek s Szolimán az elhelyezésükre kapott pénzből, amennyit lehetett, félretett. Egy év leforgása alatt azonban — a magasabb rangú magyarok és lengyelek mintájára — Szolimán is kezdte Ácsot és Szerényit mindjobban megbecsülni; bár csak századosi rangot viseltek, «míg sok más furcsa fráter magasabban pillogott.» E kettőt még a lengyelek is megkülönböztették s meghívták őket olyan ünnepélyeikre, ahonnan még maguk közül is sokat kihagytak.

Megbecsültetésük oka talán abban is rejlett, hogy politikai surlódásokba nem ártották magukat, soha nem követelöztek, nem gorombáskodtak s minden törökkel szemben a legnagyobb udvariassággal viseltettek. A török konvenciókra nézve pedig megszívelték Cseh Imre (tolmácsuk) utasításait, míg többi társaik megbántották vendéglátóikat, részben szokásaik nem ismerése, részben «durva betyárkodásaik» által. «Nem gondoltak például a szobába lépéskor és leüléskor pontosan megtartandó szertartásokkal. Leültek, ahol ülniök tetszett s nemcsak, hogy lábukat köntösükkal be nem takarták, de épen lefeküdtek s nyújtóztak, mit Törökországban csak eb s egyéb állat tesz».

Hogy politikai vitákba nem avatkoztak, más következménnyel is járt. Eleinte némely szenvedélyes pártoskodó görbe szemmel nézett ugyan rájuk, de lassankint a helyzet úgy alakult, hogy szobájuk úgynevezett *semleges* talajjára, a magyarság nagy részének gyülekező helyévé lett. Ács ház, vagy Szerényihez fordultak ügyes-bajos dolgaikban, vagy ha egyéb fontos kérdésben hitelt adó tanura volt szükség. Sok panaszkodtak ugyanis e szegény bujdosóknak, kik úgy éltek a kaszárnyában, mint a foglyok s ennek megfelelően ingerültek és szerencsétlenek is voltak, mint a foglyok. Eleinte katonák kísérték őket minden-hová. Később fölirták nevüket s elengedték őket, becsületszóra, de ha este 9-re otthon nem voltak, értük küldtek. Így életük csakhamar nyomasztóan egyhangúvá lett. Egy kicsit sétáltak, firkáltak, olvastak, de könyvet alig kaphattak. Ács így írja le könyvtárát: «Egyik végén egy magyar biblia volt, a másik végén Goethe Faustja s a kettő közt üres hely — több könyv számára, ha lett volna». Pénztárosa is ő volt az olvasótársaságnak, s ő szedte össze eleinte a Sztambulban élő szegényebb magyarok segélypénzét, havonta. Az öreg Mészáros volt postamesterük.

Eleinte nagy zavarban voltak a főzéssel. Néhány napig kijártak a török kis konyhába, de ettől teljesen lesoványodtak, mire 5—6 tagú csoportokra oszlottak s felváltva főztek, s mikor megúnták ezt is, hol valami gazdasszonnyal próbálkoztak, hol egy Lülley nevű ravasz és élelmes zsidóval, «kinek zsebébe folyt fizetésük nagy része, de az ő gyomrukba annál kevesebb». Lülley úgynevezett régiségekkel is «koppasztotta» őket, ócska karddal, törrel stb., melyet a bazárban vett potom áron s tízszeres, százszoros áron adott el. Legtöbbször Perczel Mórt csapta be, ki «sokszori rászedetés után is igazi magyaros természettel, ismét rá hagyta magát zsedetni».

Miután semmi komolyabb foglalkozásuk nem akadt, egy ideig azzal szórakoztak, hogy mindenféle híreket terjesztettek, koholtak, füllentettek, ferdítgettek, egymás ugratására, vagy bosszantására. Volt közöttük egy pár «együgyű, hiszékeny fiú,» kikkel mindent el lehetett hitetni s egy pár «szenvédelyes hazug,» kik a legbolondabb híreket terjesztették ezek felültetésére. Halász Józseffel el lehetett hitetni, hogy Kara-Hisszári nevű, oly meredek sziklán épült várba zárják őket, melybe kosárban, kötélén húzzák fel az embert, stb.

De minden hírhordás, tréfa, füllentés lassanként ízét veszette. Műveletlen, félreeső vidéken lakván, nappal a szegény városkába, éjjel a katonai lak-tanyába zárva, napjaik mindinkább egyhangúvá és unalmassá váltak.

E bajok természetesen még inkább fokozódtak az ősz utolján, mikor mind ritkábban lehetett kimenniök az épületből s a viták, véleménykülönbségek, melyek eleinte csak muló ingerültséget okoztak, lassankint jelenetökké, tartósabb haraggá, sőt néha párbajjá fajultak. Csaknem mindennap össze-zórrentek valamin. Pedig a vita tárgya gyakran «teljesen potyár» volt. Gyurmán s Berzenczey azzal rohantak Ács szobájába, hogy Kjütahja vidéke hidegebb-e, vagy Magyarországé. Ácsot hívták szekundánsul. Más alkalommal, hogy szent Imre szűzen halt-e meg, vagy sem. Szegeden ölnek-e több disznót, vagy Törökbecsén. Ács eleinte nevetett rajtuk, utóbb sajnálni és csitítani kezdte őket. Az igazhívó török pedig csak mosolygott ezeken. «Nagy bolondok vagytok ti, magyarok! hogy egymást néhány mérges szó s egy kis civódás miatt gyilkolni akarjátok! Menjete el a bimbasihoz s az utána járván a dolognak, a vétkes tisztak talpára jó sort veret s aztán ismét kérdások (testvér) vagytok s a padisahnak vendégei.»

Voltak azonban a kevésbé fontos összezőrdüléseken kívül, mélyebben járó politikai és személyes természetűek is. A kitűnőbbek között a torzsalkodás, «mely igen természetes következménye volt a szomorú eseményeknek, melyek gyászos végződésének felelősségét mindegyik igyekezett önmagától el s másokra hárítani, e torzsalkodás örökös gyűlöletté látszott erősödni s azontúl nem volt vita közöttük, csak néma harag». Ez utóbbi megjegyzés a Bem és Kossuth s Perczel Mór és Kossuth közti elkeseredett harcra vonatkozhatott, melyet aztán «aprócska párthíveikre is kiterjesztettek, úgy hogy végül valóságos háború és korteskedés folyt ezek közt».

Ilyenekről Ács csak igen óvatosan ír; inkább a jövőben tartja megvalósíthatónak a híresebb emberekről való megemlékezést. Bemet mégis határozottan elítéli. Ellenben Kossuth neve alig fordul elő naplójában s inkább csak egészen jelentéktelen, cselekvéseit, felfogását nem igen érintő dolgokban. Perczel Mórnak csak Hatoshoz írt levelét idézi, melyben ez Kossuthot «a mi második Dobzse Lászlónknak» nevezi. Azonkívül megemlíti, hogy az örökös egymás megfigyelése s egymásról való híresztelések folytán igen kellemetlen összeütközésbe jutott ő és öt társa Kossuthtal, «mit ez, mert igazsága nem volt, hihetőleg hamar megbánt». «Az efféle kellemetlenségekről mitsem jegyzendek föl, bár némelyik igen jellemző lenne egyik s másik emberünket illetőleg. De árnyékoldalukat sem akarom felmutatni, miután a fényesbről nem akarok szólni, bizonyos okok miatt s *igazságtalanság is lenne, valakinek fogságban ingerültségi kitöréseit jegyezgetni.* Ilyesmi mások kezébe kerülhetne, kik nem vennék tekintetbe a különös körülményeket, melyeket nehéz megérteni annak, ki soha hasonlók közt nem volt.»

Ez összeütközés hihetőleg arra az esetre vonatkozik, midőn Kossuthnak

tudomására jutott az az 50 piaszter havi díj, melyet Ács, Kinizsy, László és néhányan Perczel Mórtól egészen jóhiszeműen elfogadtak, Kossuth ellenben úgy vélekedett, hogy aki segínyt fogad el az *ő halálos ellenségétől*, abban ő már nem bízhatik s kénytelen még aznap lépéseket tenni, Konstantinápolyba való áthelyezésükért.

Közeli érintkezésben lévén sok híres emberrel, elbámulva látta Ács, mennyivel kisebb sok nagy ember, mint azt a világ gondolja s látta, hogy némelyiket csak a sors kimagyarázhatlan szeszélye lökte oly helyzetbe, «melyre sem tehetsége, sem igénye nem lehetett».

Hogy ez a megjegyzés kire vonatkozik, nem árulja el.

De végül a heveskedés ideje is elmúlt s helyébe *unalom* és *apathia* lépett. S nem is történhetett máskép. Az első néhány héten ugyanis még tűrhetőbb volt életük, míg egymást közelebről nem ismerték s mindennap hallhattak valami újat. Csakhogy nemsokára mindenki *kibeszélte* magát; tudták, kinek mi a véleménye a leggyakrabban szóbakerülő kérdésben; tudták azt is, véleményét miféle okokkal szokta támogatni. Tudták, «ki szokott mérgeskedni, ki gorombáskodni, ki elménckedni, ki elhallgatni, mikor ellenokokra lenne szüksége». Mielőtt valaki felnyitotta száját, tudták, mit akar mondani. Könyvekből újabb eszmét nem igen meríthettek s «így lassankint s észrevétlenül csakhamar mindenki kapott fel valami rögeszmét, melyet úntalan a többiek nyakára tolt s mint a tömlőcbeli rab többnyire, sok ember monomániába kezdett esni». Mindinkább divatba jött, hogy egymás beszédjét, véleményét már unva, egymást hallgatásukkal elnémították, vagy a tüzesebbek a már fölöslegessé vált okoskodás helyett mindenkit letorkoltak; egymást ok nélkül gyanúsítva, már új kérdéseknél sem fáradtak okoskodással, hanem beérték megszokott módszerükkel. «A beszélgetés, sőt a gondolkodás tere is mind szűkebb határok közé szorult, s abban sem lehetett mozognunk, hogy minden percben valakinek kedvenc, de élesen kiszökellő kerítésecskéjébe ne ütközzünk.»

E bajon Ács azáltal igyekezett segíteni, hogy a magyarokkal kerülte az érintkezést s inkább a törökökkel s a városi keresztényekkel társalgott, de ezekkel családi életről és sok egyébről beszélgetni nem lehetett s nyelvüket sem értette eléggé. Érezte, hogy lelke és esze mindinkább veszti ruganyosságát s «eszméi kezdenek mind szűkebb csatornába szorulni».

Ketrebe zárt életük egy másik irányban is megváltoztatta természetüket, jobban mondva: modorukat. *Eldurvultak*. Legtöbben közülök katonák voltak s beszélgetésükben, viselkedésükben faragatlanok, vagy faragatlanságot, «élesszögletűséget affektálók», amit lassanként a többiek is elsajátítottak, annál is inkább, mert kevés nő volt köztük s az a kevés is ritkán mutatkozott. Ács még aránylag legtöbbit forgott körükben, de ő is azt tapasztalta, hogy nők társasága nélkül pár év elég arra, hogy az ember «barbárrá» legyen, miután az is képes eldurvítani a különben durvaságra nem hajló embert, ha keveset és ritkán látja őket.

Erészben «a városi szépnem» csak igen keveset segíthetett helyzetükön. Ács több török s bolgár asszonyt s leányt ismert, de társaságuk, «ha adott is pillanatnyi élvezetet, nem volt finomító hatással. . . » «A török nő vagy teljesen idegen s ilyenkor vele érintkezni sem lehet, vagy ha ismeretségre bocsátkozik, magát teljesen átadó. S amilyen veszélyes a velük való megismerkedés — a nehézsége miatt — olyan hamar veszti el érdekességét és értékét. A laktanyai élet s a katonai társaság még az emigráns hölgyeken is meglátszott, talán csak «az áldott kis Perczel Mórnet s egy-kettőt kivéve. De maga a különben

oly művelt Batthyányné is kezdett katonai stíltre szokni s néha erősen dévajkodni.»

S mivel kevés volt az asszony s «az a kevés is kizárólagosan sajátja valakinek, misem természetesebb, minthogy Ruttkayné pár hónapi látogatása egészen lázba ejtette őket. «A sok nőtlen ember s szalmaözvegy mind szerelmes lett ezen egybe». S «ezen általános szerelem valóságos áldást hozott unalmas napjainkra, mert bár egy pár egyént féltékenyen berzenkedővé tett is, legtöbbször szívét meglágyította s azontul kevesebb volt a civódás és a közös édes-keserű betegségben szenvedők megszeliődtek egymás irányában. A politizálást sok feledni kezdte s esténként inkább a holdvilágra bámult, minthogy vitázzon».

Ruttkayné (Kossuth nővére) elment és sokan mások is; csak kevesen maradtak s ezek belátták, hogy nem árt néha kissé szórakozni, mit azóta gyakrabban meg is tettek. Kirándultak, sőt kilovagoltak Batthyánynéval s a két Perczelnével, résztvettek a szép török *tavasziünnepen*, melyen külön ünnepel a férfi, külön a nő és külön a gyermek. Legszebben azonban a katonák ünnepelnek. Ez alkalommal a török tiszték maguk sütnék, főznek, maguk szolgálják ki a legényeket s a padisah szokott ajándékozni bárányokat. A magyarok maguk is több majálist rendeztek.

Külön említést érdemel sívár életükben minden hét legérdekesebb napja: a szombat, azaz a *posta* érkezése. Ilyenkor már reggel nyolckor sétálni kezdtek a téres tornácon, vagy csoportokba verődve jósolgatták, kinek érkezik levele. Egyik megálmodta, ki fog írni, a másiknak előérzete volt; a pesszimista tudta, hogy mitsem kap, vagy ha igen, csak rossz hírt; az optimista előre örült a jó ujságoknak, melyeket pár óra múlva olvasni fog. Ács senkinek sem írt, senkitől sem kapott levelet, de a többiek lázas izgatottsága őt is elfogta s ő is ott ácsorgott velük tíz és tizenegyóra közt a Szolimán szobájával szemközti tornácon. Néha-néha, kivált télen mindenki felsült, mert a posta elmaradt s ilyenkor sokan Szolimánt gyanusították, hogy leveleiket elsikkasztja. Talán nem is egészen alap nélkül. Ha jött a posta, a boldogok futottak szobáikba; Ács pedig vitte a «hirlapsereget» az olvasóterembe.

Pár óra múlva az új híreket kicserélték. Aztán másnap még kiszivárgott némely titkoltabb hír, harmadnapra minden megavult s mindenki kezdett ismét a jövő szombatra nézve jósolgatni.

Végül Perczel Mór kieszközölte, hogy nejével együtt Ácsot bocsássák el Brüsszára s onnan Belgiumba. Az engedelemre azonban már nem volt szükség, mert mielőtt Perczelnével elindult volna, jött a hír, hogy *Amerika* végül hívta mindnyájukat s ezzel az internáltság természetesen megszűnt.

* * *

A világ minden tájára szétszórt magyarok vígasztalására, Ahmed bej ezt írta Batthyányné Emlékalbumába:

«Ne bánja Ön, Asszonyom, hogy honán kívül kell járnia.

Az állóvíz megromlik, a folyó tiszta s édes.

Ha a teljes hold soha le nem menne, a nézőnek szeme kevésbé gyönyörködne benne.

Az oroszlan nem fog martalékot, ha berkéből ki nem jő s a nyíl nem üt célba, ha le nem röppen a kézívről.

Az arany közönséges por ott, hol terem és az aloes fát tüzelőül használják hazájában. Minél távolabb viszik, becse annál inkább nő.»

«Az 1001 éjből vette Ahmed e verseket? Vagy az 1001 éjbe valamely perzsa költő verseiből szúrták be?» — kérdi Ács.

* * *

1851 szeptember 8-án, Gemleknél, török gőzösre szálltak, majd a «Mississippi» gőzfregattán egyenesen New-York felé eveztek s a szép Navyard nevű kikötőben horgonyt vetettek.

Alighogy megérkeztek *New-Yorkban*, riporterek és egyéb kíváncsiak rohanták meg őket. Ácsot is bemutatták egy szerkesztőnek, kivel ugyan csak néhány szót váltott, de ez másnap mint Magyarország főrabbiáról emlékezett meg róla az ujságjában. A «nyüzött képű szerkesztőnek elménckedését» bajuszának s szakállának köszönhette, ami ott nempapnál is ritkaság volt. S így jutott néhány nap múlva a zsidók deputációjához, mellyel tisztelni óhajtottak nála. Ács megjegyzi, ha netalán zsidó rabbi lett volna, társai rögtön gondoskodtak volna róla, de kálvinista kollégái annyit sem törődtek vele, mint ő a kínai császár copfjával.

Érkezésük napján (november 10-én) a hajón maradtak. De estefelé pár alderman (tanácstag) jött a gőzösre, hogy őket a város nevében vendégül hívja az Irving-house c. fogadóba s miután kiszálltak, körülhordozták őket Brooklynban és New-York utcáin. A fogadóban néhány hétig éltek a város vendégszeretetével, mit azonban keservesen megbántak, mert megtudták, hogy a fogadós és az aldermanek ez alkalommal a városon isszonyú összeget zsaroltak. A lapok pedig a legdurvábban fölhányták a felajánlott vendégszeretetet, a magyarokat «rongyos koldusok»-nak nevezve s egyéb szidalmakkal illetve.

Ács különben naplójának egy másik helyén nemcsak azt emlegeti, mennyit loptak New-York városának tanácstagjai, hanem azt is, hogy egynéhányan a magyarok közül úgy viselkedtek, hogy pirulniok kellett; azonkívül olyanok is befűrték magukat közéjük, akiknek semmi közük nem volt az emigrációhoz s csak szégyent hoztak rájuk.

Az első napon Ács nem győzte eléggé bámulni New-York utcáinak szokatlan élénkségét s fel és alá sétált a Broadway fényes boltjai előtt. Miután pár évet töltött «a méltóságos lassuságú s mindig csöndes törökök közt» s aztán pár hónapot a tengeren, jól esett látnia «e minden irányban nyargaló népet, kocsikat, omnibuszokat, a virágzó ipar és kereskedelem ezer jelenségeit, a szabad intézmények egyszerre szembeszökő áldásait.» Szegénységét is csaknem feledte s kezdte hinni, hogy itt, hol dolgozni nemcsak nem szégyen, sőt a munkás nyugalmat s becsületet nyer, tán ő is megélhet. Kezdté foglalkozás után járni s kapott is csakhamar igen fényes ígéretekkel, melyek azonban sok lőtás-futás után félreértésnek, «mistake»-nek, magyarán: füllentésnek bizonyultak. Végre néhány lelkes amerikai hölgy magyar egyházat alapított, melynek Ács lett a papja, negyedévi 100 tallér fizetéssel; ezt eleinte pontosan meg is kapta.

Megismerkedett több amerikai pappal is, többek közt Henry Ward Beecherrel, Harriet Beecher-Stowe, az *Uncle Tome's cabin* szerzőjének öccsével, de általában nem sok örömét lelte kollégáiban. Kiállhatatlan bigottaknak vagy hypocritáknak tartotta őket s annyira megiszonyodott tőlük, hogy előre borzadt, ha fehér nyakkendő egyén jött vele szembe. Az akkoriban uralkodó *magyar sympathiát* különben nemcsak az aldermanek, politikusok, kupeczek és korcsmárosok, hanem még a papok is igyekeztek saját céljaikra

használni. Különösen a lutheránusok iparkodtak híres magyarokat templomaikba csalogatni, hogy «látásukra odacsődüljön a nép s ezáltal az egyház jóvedelme s tán rendes tagjainak száma is szaporodjék».

Március 14-én tartotta Ács első szónoklatát, kicsiny és igen tarka gyülekezet előtt. A többség katolikus volt, de akadt néhány református, néhány lutheránus, egy görög katolikus és néhány «Mózes vallású» is. Ez utóbbiak voltak legszorgalmasabb hallgatói.

Híveit «sok tekintetben különös»-nek mondja Ács. «Néhány magyar hölgy rendesen eljárt, de némelyik, mihelyt papjára megharagudott, elmaradt, mintha ezzel bosszút állna rajta. A férfiak között pedig akadt sok művelt egyén is, de legtöbbször igen faragatlan volt. Nagy zajjal jöttek a templomba s még nagyobb zajjal mentek templom után a korcsmába. Mihelyt az utolsó ima elhangzott, egyik a másikat megkérdezte, nincs-e szivarja és aztán a templomajtóban rángatták a gyufákat s rágyújtottak a szomszéd egyházakból özönlő népek nagy botránkozására.» Viselkedésük annál is feltűnőbb lehetett, mivel amerikai gentleman nappal az utcán nem gyújtott rá. Szerencsére nem értették a sok cifra káromkodást és karakány tréfát, «mely ez emberek szájából a szivarfüstnél is bodrosabb füstben gomolygott ki».

De néha tisztesebb hallgatósága volt, mely művelt hölgyekből és előkelő férfiakból állott. Egy ilyen istentiszteletről írta a *Tribune* nagy megrendüléssel, hogy több gyászba öltözött hölgy zokogott s az annyi bajban, veszélyben edzett férfiak szeme sem maradt szárazon. Ács maga is gyakran megindulással s fájdalmas gyönyörrel pillantott végig kis gyülekezetén. E kis magyar egyház hazátlan bujdosókat testvériesen kötött egymáshoz.

Egyéb bosszúsága is volt «e bakából, szolgabíróból, prókátorból stb. alakult egyes magyar közönséggel», mert «legjobb embereik is azon furcsa képzeletben voltak», hogy a magyar egyházat azért alapították, hogy *őt* «keresetmódjában pártolják.» Hiába magyarázta nekik, hogy csak maguknak tesznek jót, ha eljárnak az istentiszteletre, mert «több tehetős polgár szemmel tartja őket s megmondták, hogy álláshoz segítik azokat, kik az egyház becsületesebb tagjainak bizonyulnak».

Az ily kellemetlenségek miatt szinte jól esett neki, midőn a következő évben fizetése kezdett kimaradozni; egy ideig még szónokolgatott, de aztán feloszlatta a magyar egyházi közönséget, s más foglalkozás után látott. Június 12-én tartotta az utolsó istentiszteletet. Anyagiakban e papi kereset idején igen gyöngén állhatott, amit április 3-iki (1853) tréfás levele bizonyít. «Oculata revisiott tartottam írószereim fölött s kisült, hogy még van néhány csepp tintám és félív papírosom . . . Mire írom holnap a prédikációt, még nem tudom. Annyi bizonyos, hogy egy centem sincs, de az nem baj. Textusom leend: «A holnapi nap gondot visel az ő dolgairól».

Ezidőtájt sikerült néhány barátjával betegápoló egyletet alapítania, melyre a betegek gyakran iszonyú állapota miatt nagy szükség volt. Egy társukat, ki ragályos betegségbe esett, házigazdája kiüzte otthonából úgy, hogy az utcán halt meg. Egyletük kevés tagból állt, de pár évig, míg Ács New-Yorkban tartózkodott, igen hasznosan működött.

Ez volt az egyetlen egylet, melynek Ács tagja lett. Politikai egyletekben nem vett részt. A más nemzetbeli emigránsok, a franciák, németek, olaszok stb. gyakran tartottak gyűléseket s azokra néha egy-két magyar is element, de «többnyire csak holmi vizeszű magyarok». Az egyetlen Meszlényiné (Kossuth sógornője) szeretett szenvedélyesen politikai mozgalmakat látni s

őhajtotta volna, hogy az ottani magyarok gyűléseket tartsanak, még pedig minél gyakrabban. Ácsot is igyekezett rávenni, hogy részt vegyen ilyesekben.

A magyarokkal Ács sűrűbben érintkezett papszkodása alatt. «Sok közülök szegénységében és nyomorában olyan volt, hogy mély tiszteletet kellett iránta éreznie, de némelyiket a szegénység cinikussá tette. Sőt volt olyan is, aki aljasságig süllyedt. Legtöbb hitvány azok közt találtatott, kik egykor *rendes* katonák voltak. Ezek, mihelyt a fegyelem alól kikerültek, kihágásokat követtek el s nem egy közülök éjjel-nappal korcsmákban dorbézolt. Akadt köztük olyan is, ki azt hitte, magyar nemesnek nem illik dolgozni. S hogy aztán mégis élni tudjanak, kénytelenek voltak olyan eszközökhöz nyulni, melyek épen séggel nem illettek magyar nemeshez. Egy-két magyar tűrhető helyzetben vergődött; a legtöbb szűken tengett nehéz munka után, sok iszonyú inséggel küzdött. Volt, ki mihelyt a hajóbert megfizette, visszatért Európába; találkozott néhány, ki a honvágy és szegénység következtében megőrült. Sok nyomorban veszett el; sok elszéledt Amerika távolabbi rétegeibe.» Közlebbi ismerősei közül Fráter Alajos, Nyújtó Mátyás korcsmát nyitottak, Thuolt Pista «lovagdát», Kinizsy dr. Kelemennél labdacsokat gyúrt s résztvett a járvány elleni «*tincturus-papricus*» gyártásában. Megemlíti Vékeyt, az arab mesék Szindbádját, az «örökké utazót s csoda dolgok szemlélőjét», Debreczyt, a borbélyt, ki száját soha be nem fogja; a «hosszú» Török Lajost, ki korcsmáros, Vurglits Antalt, ki suszter lett Amerikában, az «eredeti» Fischert, Grecheneket, «a hallgatag buksit, kinek csak néha jó meg a szava, de ilyenkor oly zajt csap, mint egy rácharang», Kovács Pistát, a «pechvogelt», Dudás Jánost, a lezüllött regimentspatert, Jennert, Dömötör Jánost, Kalápsza Nepomukot, kitől Thuolt Pista átvette a lovardát stb. s végül Berenczeyt, ki elment Kinába, hogy feltalálja a székekelyek eredeti hazáját, «s mint a régi látnok szolgálja, sem jobbra, sem balra nem néz, nem köszön senkinek, meg sem áll, le sem ül, de megy . . . megy . . . megy . . ., míg valahol puliszkával nem kínálják. Ott megáll, mert arról észreveheti, hogy ott laknak a Góbék . . .»

Midőn a magyarok sorsáról hallott, úgy tűnt fel Ácsnak, mintha az 1001 éjbeli furcsa kalandokat olvasná, «melyekben királyfiak változnak öszvérekké, teherhordókká, szegény halászok nagyvezirekké; hol egyik a homokból is csupa drága gyöngyöt kapkod fel, a másik kétségbeesetten ül le s elmondván, mikép nincs több Isten, mint Allah, és Mohammed annak látnoka, kezeit összedugva tétlenül várja, míg a gondviselés csodat teend számára s griffmadarak tojnak elé templom nagyságú gyémántokat. Egyiknek nyakán csipajkózik a lerázhatatlan tengeri öreg, a búbanat és honvágy s ő ezt leitatni iparkodik. Másik hálóját hányja ki s a reménylett aranyhalak helyett majmocskáát von a partra . . . S a vándor ember balgaságai fölött a jó Allah mosolyog.»

Ács 1853 április elején, miután a magyar egyházat feloszlatta, más kereset után nézett. Több magyar ismerőse és barátja, így Michaelovich, megtanulta a fafaragást és Németh József századossal együtt, saját lakásukon, darabszámra dolgoztak egy bútorgyár számára. Ő is kijárt hát hozzájuk naponta néhány órára s tanulni kezdett. Már rózsát is tudott faragni, «rózsafából metszett farózsát». De mielőtt művészetét tökéletesíthette volna, műhelyük megbukott, mesterük, Németh József iszákossága és szerelmeskedései folytán.

Ebben az időben, április 18-án kapta bujdosásuk óta az első levelet hazulról. Gyászlevél volt, mely nővére halálát tudatta vele.

(Vége következik.) Rédeyné Hoffmann Mária.